

HÖGSTA DOMSTOLENS BESLUT

meddelat i Stockholm den 19 november 2020

Mål nr

Ö 5339-20

PARTER

Klagande

TN

Ombud och offentlig försvarare: Advokat MS

Motpart

Riksåklagaren

Box 5553

114 85 Stockholm

SAKEN

Häktning

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Hovrätten för Västra Sveriges beslut 2020-10-08 i mål B 4433-20

Dok.Id 193142

HÖGSTA DOMSTOLEN	Postadress	Telefon 08-561 666 00	Expeditionstid
Riddarhustorget 8	Box 2066	Telefax -	08:45–12:00
	103 12 Stockholm	E-post:	13:15–15:00
		hogsta.domstolen@dom.se	
		www.hogstodomstolen.se	

HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

Högsta domstolen ändrar hovrättens beslut och beslutar att TN inte längre ska vara häktad i målet.

MS ska få ersättning av allmänna medel för försvaret av TN i Högsta domstolen med 4 388 kr. Av beloppet avser 3 510 kr arbete och 878 kr mervärdesskatt. Staten ska svara för kostnaden.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

TN har yrkat att Högsta domstolen ska försätta honom på fri fot. Han har i andra hand yrkat att häktningsbeslutet ersätts med ett beslut om reseförbud och anmälningsskyldighet.

Riksåklagaren har motsatt sig att hovrättens beslut ändras.

Högsta domstolen har meddelat det prövningstillstånd som framgår av punkten 9.

SKÄL

Prejudikatfrågan

1. Prejudikatfrågan är under vilka förhållanden ett häktningsbeslut kommer i konflikt med proportionalitetsprincipen i 24 kap. 1 § rättegångsbalken när åtalet mot den häktade handläggs gemensamt med åtal mot flera andra personer och handläggningen av åtalet därför drar ut på tiden.

Bakgrund

2. TN häktades i mars 2019. I oktober samma år väcktes åtal mot honom för grovt narkotikabrott. Samtidigt väcktes åtal mot fjorton andra personer. Enligt åklagaren var de tilltalade på olika sätt inblandade i organiserad

narkotikabrottslighet. TNs påstådda del i brottsligheten var att han under maj – september 2018 hade förvärvat drygt 900 gram heroin och att han hade överlåtit merparten av denna narkotika till andra. Enligt åtalet hade heroinet förvärvats från två av de andra tilltalade. Åtalet innehåller dock inget påstående om att TN i övrigt hade del i den organiserade brottsligheten.

3. Tingsrätten handlade åtalen mot samtliga tilltalade gemensamt. I den del av målet som gällde TN hölls sakframställningar i november 2019, bevisningen lades fram under ett fåtal dagar i november och december och slutanförenden hölls i maj 2020. Tingsrätten meddelade dom i slutet av juli 2020.

4. TN dömdes för grovt narkotikabrott i huvudsak i enlighet med åtalet. Tingsrätten ansåg att brottslighetens straffvärde motsvarade fem års fängelse men att hänsyn borde tas till bl.a. det förhållandet att han hade varit häktad under lång tid. Påföljden bestämdes därför till fängelse i fyra år och sex månader. Tingsrätten beslutade också att TN skulle stanna kvar i häkte till dess domen i ansvarsdelen får laga kraft mot honom.

5. TN överklagade tingsrättens dom och yrkade att hovrätten skulle ogilla åtalet mot honom eller i vart fall sätta ned straffet.

6. Överklagandet handläggs i hovrätten tillsammans med de överklaganden som avser TNs medtilltalade. Huvudförhandlingen har inletts. Enligt hovrättens planering beräknas handläggningen av den del av målet som rör TN ske under senare delen av januari 2021. Planeringen innehåller ingen uppgift om när hovrätten kan komma att meddela dom.

7. TN yrkade i oktober 2020 att hovrätten skulle försätta honom på fri fot alternativt meddela honom reseförbud och anmälningsskyldighet. Åklagaren motsatte sig yrkandena.

8. Hovrätten har avslagit TNs yrkanden. Beslutet har motiverats med att han är på sannolika skäl misstänkt för det brott som tingsrätten har dömt honom för, att det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år och att det inte är uppenbart att det saknas risk för att han undandrar sig lagföring eller straff eller att han fortsätter sin brottsliga verksamhet. Hovrätten har också uttalat att skälen för häktning uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden medför.

9. Högsta domstolen har meddelat prövningstillstånd med utgångspunkt i hovrättens bedömning att TN är på sannolika skäl misstänkt för det brott som tingsrätten har dömt honom för.

Rättsliga utgångspunkter

Grundläggande bestämmelser om häktning

10. Bestämmelser om häktning finns i bl.a. 24 kap. 1 § rättegångsbalken. För att häktning ska få ske krävs enligt den paragrafen för det första att någon är på sannolika skäl misstänkt för ett brott för vilket är föreskrivet fängelse i ett år eller mer. Det fordras för det andra att det med hänsyn till brottets beskaffenhet, den misstänktes förhållande eller någon annan omständighet finns risk för att han avviker eller på något annat sätt undandrar sig lagföring eller straff (*flyktfara*), att han genom att undanröja bevis eller på något annat sätt försvårar sakens utredning (*kollusionsfara*) eller att han fortsätter sin brottsliga verksamhet (*recidivfara*).

11. Paragrafens andra stycke innehåller den s.k. tvåårsregeln. Den innebär att om det för brottet inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år, ska häktning ske, om det inte är uppenbart att skäl till häktning saknas. Regeln kan ses som en praktisk handlingsregel genom vilken en domstol utan närmare undersökningar kan utgå från att häktningsskäl föreligger, så länge inte annat framgår av utredningen. Domstolen är dock fortfarande skyldig att i varje

enskilt fall pröva om förutsättningar för häktning föreligger. (Jfr prop. 1986/87:112 s. 34, jfr även ”Häktningspresumtionen” NJA 1985 s. 868 och ”Den nya häktningsgrunden” NJA 2019 s. 741 p. 14.)

12. I paragrafens tredje stycke kommer den s.k. proportionalitetsprincipen till uttryck; häktning får ske endast om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.

13. När någon har häktats ska rätten sätta ut en tidsfrist inom vilken åtal ska vara väckt eller ny prövning av häktningsfrågan initieras (se 24 kap. 18 § rättegångsbalken). Om den häktade döms för brottet, ska domstolen pröva om han eller hon ska vara kvar i häkte (se 21 §). Häktningen kan till följd av detta bestå även under målets handläggning i överrätt, dock längst till dess att det finns ett lagakraftvunnet avgörande.

Reseförbud och anmälningsskyldighet

14. Enligt 25 kap. 1 § rättegångsbalken får i stället för häktning beslutas om reseförbud eller anmälningsskyldighet, om detta är tillräckligt. Också vid användandet av dessa tvångsmedel gäller ett krav på att skälen för åtgärden ska uppväga det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse (jfr p. 12). I förarbetena till bestämmelserna om reseförbud har uttalats att detta tvångsmedel inte utgör något alternativ till frihetsberövande vid misstanke om mycket grova brott, dvs. i de fall där tvåårsregeln är tillämplig (se prop. 1980/81:201 s. 31 och 44). Uttalandet kan emellertid inte förstås på så sätt att det är uteslutet att förordna om reseförbud eller anmälningsskyldighet i fall där en tillämpning av tvåårsregeln aktualiseras men den misstänkte, till följd av proportionalitetsprincipen, inte kan häktas eller förbli häktad.

Närmare om proportionalitetsprincipen

15. Proportionalitetsprincipen innebär att ett tvångsmedel i fråga om art, styrka, räckvidd och varaktighet måste stå i rimlig proportion till det som kan vinnas med åtgärden. Tvångsmedlet får användas endast om syftet med åtgärden inte kan tillgodoses genom mindre ingripande åtgärder. (Se prop. 1988/89:124 s. 26 och 65 f.) När en domstol tar ställning till om någon ska häktas måste den därför väga de intressen som kan motivera häktning mot den enskildes intresse av att inte få sin rörelsefrihet inskränkt. Vid denna avvägning blir naturligtvis tyngden av de skäl som talar för häktning, t.ex. graden av flyktfara, betydelsefull. Även allvaret i den brottslighet som misstanken gäller spelar in.

16. Proportionalitetsprincipen får också betydelse när en domstol tar ställning till om ett tidigare häktningsbeslut ska bestå. Domstolen måste då beakta hur lång tid som frihetsberövandet har pågått och under hur lång tid som behovet av häktning kan förväntas bestå. Ju längre frihetsberövandet har varat, desto starkare måste skälen för fortsatt häktning vara. (Se ”Utlämningshäktningen” NJA 2011 s. 518 p. 17.)

17. Särskilt vid allvarlig eller svårutredd brottslighet, t.ex. vid vissa slag av organiserad brottslighet, kan omständigheterna i det enskilda fallet motivera att ett frihetsberövande genom häktning får bestå under en inte obetydlig tid. Det måste emellertid alltid tillses att frihetsberövandet inte blir längre än vad som är nödvändigt. Berörda myndigheter förväntas agera på ett sådant sätt att häktningen inte onödigtvis drar ut på tiden. Om det råder oklarhet om huruvida så har varit fallet, är det inte den enskilde som ska bära bördan av detta. (Se ”Utlämningshäktningen” p. 20 och 21.) Proportionalitetsprincipen kan i en sådan situation medföra att häktningsbeslutet måste hävas.

18. Myndigheternas skyldighet att verka för att en häktningstid inte blir längre än vad som är nödvändigt gäller givetvis även vid en domstols handläggning av ett brottmål efter det att åtal har väckts. Det är särskilt tydligt vid tillämpningen av sådana bestämmelser i rättegångsbalken som ställer uttryckliga krav på skyndsamhet när det i målet finns någon som är häktad (se t.ex. 45 kap. 14 § och 51 kap. 15 §). Om domstolen konstaterar att en sådan bestämmelse på grund av särskilda omständigheter inte kan följas, måste den överväga om häktningen som en konsekvens av detta kommer att strida mot proportionalitetsprincipen och, om så bedöms vara fallet, häva häktningsbeslutet.

19. Det särskilda behovet av skyndsamhet i mål där någon är häktad får också betydelse vid tillämpningen av den s.k. koncentrationsprincipen. Enligt denna gäller bl.a. att huvudförhandlingen ska genomföras utan onödiga uppehåll och så långt möjligt i ett sammanhang. Är den tilltalade häktad, får uppehåll inte göras i mer än en vecka, om inte på grund av särskilda omständigheter ett längre uppehåll är nödvändigt. (Se 46 kap. 11 § rättegångsbalken.) Om ett längre uppehåll är nödvändigt, måste domstolen överväga om det är rimligt att den tilltalade förblir häktad (jfr prop. 1999/2000:26 s. 141 f.).

Särskilt om häktning i mål med flera tilltalade

20. Risken för tidsutdräkt – och därmed för långa häktningstider – är särskilt påtaglig i mål med flera tilltalade. I sådana mål kan domstolen behöva undersöka om handläggningen av ett åtal mot en enskild tilltalad som är häktad kan påskyndas genom att målet i den del som avser henne eller honom handläggs separat.

21. Bestämmelser om förening och uppdelning av brottmål finns i 45 kap. 3 § rättegångsbalken. I paragrafen anges bl.a. att åtal mot flera personer får handläggas i en rättegång när det är till fördel för målets handläggning eller

det annars finns skäl för det. Åtal som har förenats får åter delas upp när det finns skäl för det.

22. Åtal mot flera personer ska alltså inte – även om det finns ett samband mellan åtalen – rutinmässigt hanteras gemensamt. Det är naturligt att tillmäta parternas uppfattning i frågan betydelse. Det slutliga ansvaret för hur åtalen ska handläggas – gemensamt eller separat – ligger emellertid på domstolen.

23. Ofta kan processekonomiska eller utredningsmässiga skäl tala starkt för att åtal mot flera personer handläggs gemensamt. I förarbetena till 45 kap. 3 § rättegångsbalken framhålls dock att det även kan finnas processekonomiska skäl som med styrka talar för att åtalen handläggs var för sig, trots de utredningsmässiga fördelar som en gemensam handläggning skulle medföra. Exempelvis kan i större brottshärvor en gemensam handläggning av åtal mot personer med endast perifer inblandning i huvudbrottsligheten bli onödigt påfrestande för dessa personer och medföra orimligt höga kostnader. (Se prop. 2013/14:170 s. 17 f. och 51.)

24. Om en gemensam handläggning av åtal mot flera tilltalade riskerar att leda till att häktningstiden för en enskild tilltalad drar ut på tiden, måste domstolen fråga sig om fördelarna med den gemensamma handläggningen är så stora att de uppväger de nackdelar som den förlängda häktningstiden medför för den häktade. Besvaras den frågan nekande, ska åtalet mot den häktade handläggas separat. Det är givet att längden av häktningstiden i detta sammanhang får betydelse; ju längre tid som frihetsberövandet har pågått och ju längre tid som återstår innan målet kan avgöras, desto starkare måste skälen för en gemensam handläggning som fördröjer målets avgörande vara.

25. Bestämmelserna om förening och uppdelning av mål är analogt tillämpliga i hovrätt (jfr NJA II 1956 s. 314). De utredningsmässiga fördelarna med en gemensam handläggning av åtal mot flera tilltalade torde ofta vara svagare i

hovrätten än de är vid tingsrätt. Hovrätten har många gånger lättare än tingsrätten att bedöma vilka samband som finns mellan olika åtal, t.ex. vad gäller bevisning. Till detta kommer att den bevisning som läggs fram i hovrätten vanligen är densamma som den som lades fram redan vid tingsrätten och att förutsättningarna för att handlägga ett åtal mot en tilltalad separat från åtalen mot övriga därmed är bättre än vid tingsrätten.

Bedömningen i detta fall

Skälen för häktning

26. TN är på sannolika skäl misstänkt för brott för vilket inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år. Det är inte uppenbart att skäl för häktning saknas. Tvärtom ger det som har framkommit i målet om TNs tidigare brottslighet och om hans personliga förhållanden vid handen att det finns en risk för att han fortsätter sin brottsliga verksamhet. Det finns även en viss risk för att han avviker eller på något annat sätt undandrar sig lagföring eller straff, även om den risken inte är lika framträdande. Omständigheterna är därmed sådana att TN ska vara fortsatt häktad, under förutsättning att det är förenligt med proportionalitetsprincipen.

Är en fortsatt häktning proportionerlig?

27. TN har varit häktad i cirka ett år och åtta månader. Han har visserligen under drygt tre månader av den tiden verkställt ett tidigare utdömt fängelsestraff och förhållandena under häktningen har inte varit av det slag att de bör tillmätas någon särskild betydelse. Det är likväl uppenbart att den långa häktningstiden innebär mycket betydande intrång och men för TN. I sammanhanget måste också beaktas att en fortsatt häktning kan komma att pågå under ytterligare lång tid.

28. Varken recidivfaran eller flykttfaran kan i detta fall motivera en så lång häktningstid. Vid proportionalitetsbedömningen bör visserligen beaktas att den brottslighet som misstankarna mot TN avser är mycket allvarlig och att den kan föranleda ett långt fängelsestraff. Men även om intresset av lagföring av allvarlig brottslighet kan ge anledning att godta förhållandevis långa häktningstider, får tiden för häktning aldrig bli längre än vad som kan motiveras av omständigheterna i det enskilda fallet (jfr p. 17).

29. Behovet av att slutföra en tidskrävande brottsutredning eller rättegång utgör en omständighet som kan motivera en längre häktningstid. Åtalet mot TN omfattar emellertid endast en enda åtalspunkt och bevisningen i den delen är begränsad. Det är tydligt att det inte är den åtalspunkten som föranledde att handläggningen vid tingsrätten drog ut på tiden eller som är orsaken till att målet i hovrätten kommer att avslutas först våren 2021. I stället står det klart att den långa handläggningstiden – och därmed häktningstiden – väsentligen beror på att åtalet mot TN handläggs gemensamt med åtalen mot de övriga tilltalade.

30. Vid bedömningen av om fortsatt häktning av TN är proportionerlig måste det därför utrönas om det finns utredningsmässiga skäl – eller mycket starka processekonomiska skäl – som talar för att åtalet mot honom prövas tillsammans med åtalen mot hans medtilltalade.

31. Åtalet mot TN har i och för sig ett omedelbart samband med åtalen mot de två personer som påstås ha sålt narkotika till honom. Den bevisning som är gemensam för dessa tre åtal är emellertid förhållandevis begränsad. De utredningsmässiga skälen för en gemensam handläggning av åtalen är följaktligen inte särskilt starka. Den gemensamma handläggningen har inte heller, såvitt framkommit, några processekonomiska fördelar. Intresset av att handlägga åtalet mot TN tillsammans med åtalen mot de övriga tilltalade kan därför inte tillmätas någon avgörande betydelse vid proportionalitetsbedömningen.

32. I vart fall i detta skede av målet – och mot bakgrund av den långa tid som häktningen har pågått – väger därför TNs intresse av att inte längre vara häktad tyngre än de skäl som talar för häktning.

33. Häktningsbeslutet ska därför hävas.

Reseförbud eller anmälningsskyldighet?

34. Det finns i och för sig inte något hinder mot att meddela TN reseförbud eller anmälningsskyldighet (jfr p. 14). Varken reseförbud eller anmälningsskyldighet framstår dock i detta fall som en meningsfull åtgärd.

I avgörandet har deltagit justitieråden Gudmund Toijer, Kerstin Calissendorff, Johnny Herre, Agneta Bäcklund och Sten Andersson (referent)
Föredragande har varit justitiesekreteraren Johan Gredenius